

Марина Траттнер

НОВИНИ ПРО ШВЕДСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СОЮЗ 1708–1709-х рр.¹

DOI: 10.58407/litopis.230610

© М. Траттнер, 2023. CC BY 4.0

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6937-2347>

У підготовленій публікації звіту генерального штабу війська Карла XII від 31 березня 1709 р. йдеться про перелік бойових дій шведсько-українського війська протягом чотирьох місяців. Це цінне джерело про перебування каролінців на землях України, хід наступальних та оборонних операцій, участь великої кількості козаків Мазепи у війні за свободу своєї Батьківщини. Документ є важливим свідченням про союз українців та шведів у боротьбі з агресивною москвою², яка у ту добу вела практично щороку загарбницькі війни для збільшення своєї території.

Ключові слова: союз, Карл XII, гетьман, Іван Мазепа, Гадяч, напад.

Про події 1708–1709 рр. маємо велику кількість книг, але знайдений нами в «Звичайних Стокгольмських поштових новинах»³ (№ 22 від 1 червня 1709 р.) інформаційний звіт генерального шведського штабу засвідчує, що крапку в дослідженні того періоду ставити ще рано. Адже на це важливе повідомлення явно не звернули увагу дослідники теми.

Маємо ж офіційний документ зі штаб-квартири Карла XII. Зазначимо, що журнал «Сіверянський літопис» вже публікував одне з перших таких повідомлень, що базується на відомостях із головної квартири каролінців⁴. На жаль, через фактичне оточення шведсько-українського війська у районі Гадяча – Будищ – Прилук, посланцям від Карла XII було важко пробратися до Швеції⁵. Тому й документ, який подаємо нижче в нашому перекладі, має велику цінність, оскільки це погляд на перебіг подій зі шведсько-українського табору.

Сподіваюся, що для дослідників союзу України та Швеції⁶ в спільній боротьбі з криполицькою монархією петра I, у цьому інформаційному релізі буде чимало подробиць для розуміння тодішніх реалій. Особливо цікавим є повідомлення про зростання козацького війська до 15000 чоловік⁷. Це при тому, що близько 6000–7000 козаків загинуло в Батурині. Значні втрати гетьманців були також під час наступу шведсько-українського війська на Городне («Велику кількість людей гетьмана Мазепи в цій битві перебили» – читаємо в повідомленні штаб-квартири). Мазепинці мужньо кидалися в бій, намагаючись завдати великих втрат противнику. Як згадував учасник походу Нордберг, старшина Герцик тоді «убив понад тридцять чоловік»⁸. При цьому слід уточнити, що військо Карла XII теж вело бої з козаками, але це були не гетьманці, а залучені підрозділи донських, слобідських вояків. Щоб росіяни не мали місць для зимового стояння, за наказом короля прикордонні населені пункти ворога випалювалися. До речі, цей «досвід» Карл XII перейняв у петра I,

¹ Автор і перекладач тексту зі шведської на українську мову дякує історикю Павлинку С. за консультації та допомогу в підготовці цього матеріалу.

² Назви агресорів, міст та країн, які нападали на Україну, автор свідомо пише з маленької літери. У перекладі статті написання слів з великої літери збережені.

³ Ordinaire Stockholmske Post Tidender.

⁴ Щоденник бойових дій шведської королівської армії на Сіверщині 1708 р. / Публ. та ком. Дубини О., пер. з нім. Дятлова В. *Сіверянський літопис*. 2010. № 6. С. 160–165.

⁵ Див. про це дет.: Павлинку С. *Військо Карла XII на півночі України*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2017. С. 233–239, 302–317.

⁶ Див. про це дет.: Грушевський М. *Шведсько-український союз. 1708 р. ЗНТШ*. Львів, 1909. Т. 92. С. 7–20; Мацьків Т. *Мазепа – творець українсько-шведського союзу. Гетьман Іван Мазепа в західно-європейських джурналах 1687–1709*. Мюнхен, 1988. С. 159–161; Павлинку С. Міф одинадцятих: зрадницький договір. *Міф про Мазепу*. Чернігів: Сіверянська думка, 1998. С. 179–192; Його ж. Угоди І. Мазепи зі С. Лещинським та Карлом XII: до питання творення історичних фальсифікацій. *Гетьман Іван Мазепа: постать, оточення, епоха*. Київ, 2008. С. 170–184; Його ж. Союзницькі переговори, договора І. Мазепи 1708–1709 гг. и его планы о будущем статусе Украины. *Восстание мазепинцев: мифы и реалии*. Чернигов: Русь, 2009. С. 85–113; Дубина О. Чи укладав Іван Мазепа договір зі Станіславом Лещинським? *Сіверянський літопис*. 2014. № 6. С. 71–90.

⁷ У гетьманському реєстрі налічувалося 30000 козаків.

⁸ Nordberg J. *Histoire de Charles XII. Roi de Suede*. La Haye: P. De Hondt, 1748. Т. 2. Р. 269.

який активно застосовував тактику випалення територій противника в Балтійських країнах (1701–1703 рр.), а згодом, у 1708 р., і в Білорусі.

У додатку вміщуємо ще два повідомлення «Звичайних Стокгольмських поштових новин» від 3 листопада 1708 р. Вони засвідчують важливу деталь, що пропозиції Батурина укласти союз зі шведами, перейти на бік Карла XII з 40000 козаків були вперше надіслані ще до 14 жовтня (10–12 жовтня). Згадана кількість гетьманців фігурує і в звіті-повідомленні зі штаб-квартири від 31 березня 1709 р.

Наприкінці зазначимо, що деякі з назв населених пунктів нам не вдалося ідентифікувати, оскільки каролінці записали їх на слух, дещо спотворивши. Частина сіл була спалена, а тому, очевидно, в результаті боїв не відновлювалася. З огляду на це ставимо або знак питання після назви населеного пункту, або нашу його версію.

«Звичайні Стокгольмські поштові новини», № 22 від 1 червня 1709 р.

Стокгольм, 1 червня

Останнім часом ми всі з нетерпінням чекали на ті новини, які надійшли з військового табору Його Величності Карла XII в Україні 31 березня, з підтвердженням бажаного стану військ Його Величності. Ми отримали новини на найвищому рівні, і вони підтвердили, що все, про що ми чули раніше, було правдою.

Шведський королівський генеральний штаб у Будищах в Україні, в 3-х милях від Полтави, 31 березня

Останнє повідомлення від нас було написане й надіслане 10 грудня з Ромен. Наступного дня, 11 грудня, до одного російського міста Терни⁹ прибув підполковник Функ¹⁰ із військовими на 800 конях, швидко захопив його і спалив. Після цього знищив 1000 росіян¹¹ і козаків¹², які були там. Майор Ротхусен наступного дня біля Скропака (напевне, Коропа – М.Т.) зустрів ще 1000 козаків, з яких він вбив 30 і розігнав решту. Полковник граф Торстенсон біля Істнії (ідеться, очевидно, про Ічню, що на Чернігівщині – М.Т.) переміг частину військових. Коли до нас дійшли новини про те, що цар поспішно залишив Лебедин разом із 15000 армією з метою захопити Гадяч, Його Величність із кількома підрозділами негайно виїхав на допомогу місту 17 грудня. У Липовій Долині з'явилися перші російські авангарди, які склалися зі 160 драгунів, один із них одразу ж втік. Один майор і два інших офіцери були захоплені в полон. У момент, коли Його Величність наблизився до Гадяча, росіяни почали тікати, поспішно залишаючи все, що до цього атакували. Його Величність переслідував їх до міста Веприка. Їхні вершники втекли звідти. Але три батальйони і 100 драгунів разом із 100 козаками попрямували до міста, де їх оточили. Коли стало відомо, що 1000 російських драгунів перебували в місті Кам'яне, яке знаходилося в двох милях¹³ звідти, туди відправили генерал-майора Крузе з полковником Таубе, вони знищили частину росіян, а решту прогнали. Після цього вони привезли з собою 18 полонених. Місто спалили. Його Величність сам попрямував до міста Зінькова, яке захищали козаки з рушницями, що зібралися із сіл і стояли на валах. Але вони передали себе на милість Його Величності, і він дозволив їм повернутися до своїх домівок. Місто, в якому було багато провіанту, зайняла шведська армія. Холод був таким сильним, що потрібно було витратити більше сил на обігрів. У цей момент Його Величність вирішив, що необхідно було захопити росіян у Лебедині, якщо вони залишилися там. 7 січня Його Величність дозволив захопити місто Веприк, де перебували 2000 росіян, які після атаки, після обіду, почали здаватися й просити помилувати їх. У полон взяли 1400 росіян і 300 козаків і захопили різні види військового обладнання. Біля укріплень знайшли 230 загинувших. Зі шведської сторони загинуло 300 чоловік, серед яких було кілька дуже хоробрих офіцерів. 20 січня надіслали офіцера Дюкера з вершниками на 1500 конях до Груні, де перебував бригадир Кемпбел із 3 полками російських драгунів. 300 росіян перебили, 12 взяли в полон. Захопили пару барабанів, три прапори і всі вози. Решта військових втекла. Після цього місто спалили. Російські генерали Меншиков, Ренне і Шаумбург разом наблизилися до міста Опішні з 6 полками драгунів, 600 гренадерами на конях разом із 2000 козаків і калмиків із метою напасти на шведські війська біля Коростеня (мабуть, Куземина – М.Т.), який був оточений 2 полками. До шведських під-

⁹ Московська фортеця-опорний пункт на кордоні з Гетьманщиною. Ще у жовтні 1708 р. тут були на пості три російські полки. У Тернах також містилися великі склади з продовольством та важкими гарматами.

¹⁰ Томас Функ пізніше став послом Карла XII в Константинополі. На переговорах 1711 р. з Туреччиною він мав «наполягати на тому, щоб ця Стаття, яка затверджує свободу України і всіх Запорозжців, негайно ж і повністю стала чинною, щоб таким чином вся Україна і Військо Запорозьке в повному обсязі отримали давні свободи і волності, а також отримали власність землею у своїх давніх кордонах під керівництвом теперішнього гетьмана Пилипа Орлика; так, щоб народ, який описаний вище, одразу ж отримав статус незалежної Держави, і більше ніколи і жодним чином не був під послухом Царя чи його протекцією» (Скарби шведських архівів. Документи з історії України / Упор. Траттнер М. Одеса: Музей української книги, 2021. С. 183).

¹¹ У шведських текстах ще з XVI ст. використовувалися як синоніми два терміни для позначення москвитів: ориг. gussar/moskowiter. У цьому газетному повідомленні використовувався термін gussar. Його перекладено як «росіян», тому що перекладати його як «русин» було б неправильним. А слово «москвитити» в повідомленні не використовувалося.

¹² Маються на увазі слобідські козаки.

¹³ Шведська миля до 1889 р. була протяжністю в 10689 метрів.

розділів 28 січня приїхав Його Величність і разом із 6 підрозділами на конях напав на росіян, і всіх, один за одним, вигнав за їхній кордон. 800 росіян вбили, 50 взяли в полон, а також захопили бойові барабани, 5 прапорів і всі вози, що там були. Зі шведського боку зникло 2 військових і 17 були поранені. 30 січня Його Величність попрямував до міста Котельва, де могли перебувати ті, хто втекли. Там він знайшов більше ніж 400 російських драгунів. Кількох із них перебили, решту вигнали. У цей самий час 2000 росіян напали на місто Опішня й захопили людей у полон. Потім залишили 50 шведів, які були там разом з іншими в останньому будинку, і до кінця захищалися. Але росіяни в той самий день знову напали на місто, яке після цього отримало підкріплення у вигляді двох шведських полків. 9 лютого Його Величність разом із 11 полками на конях і 2 полками піхоти перетнув російський кордон, шукаючи ворога, де б він не був. Під Куксою (?) стояв авангард росіян з 1000 вершників. 140 з них перебили й кількох взяли в полон. Зі шведської сторони нікого не вбили й не поранили, окрім волоського керівника вершників, який їхав позаду всіх. Росіяни негайно попрямували з 2000 вершниками до Охтирки, спалили пригород, щоб ніхто в цьому жахливому холоді не міг там витримати бій. 11 лютого Його Величність відправив генерал-майора Гамільтона разом із 4 полками до Олешні, який з першої спроби захопив місто та вбив 400 чоловіків, які були озброєні, захопили велику здобич, і місто з околицями спалили. У той самий день Його Величність попрямував до Красного Кута, зустрів на шляху ворожих вершників на 30 конях і там напав на генерала Шаумбурга, який перебував у місті разом із 7 полками драгунів, яких незабаром перемогли й змусили тікати. Велику кількість людей гетьмана Мазепи в цій битві перебили. Біля міста Городне, яке розташовувалося на відстані полумилі від попереднього міста, шведські військові почали переслідувати 6 інших полків, які там перебували на вигідних позиціях під керівництвом генерала Ренне. Шведи напали на них з обох боків міста й спробували відізати ім шляхи для відступу. Коли 400 або 500 шведських військових пройшли до призначених позицій, вони були змушені перейти за місто й чекати на ворога там. Росіяни попрямували до них, але, коли побачили шведів, то розвернулися й поїхали вночі 2 милі до міста Богодухова. Темрява й утома військових, які до цього пройшли від вказаного міста 4 милі до Городнього, а потім ще півтори милі проїхали галопом, переслідуючи ворога, вплинули на рішення Його Величності припинити погоно за росіянами до наступного разу, який запланував Його Величність. Усі залишилися переночувати в місті. Його Величність наказав, щоб піхота й артилерія залишилися в Красному Куті. Під час цих сутичок росіяни втратили 1200 військових, 30 полонених, кілька бойових барабанів і прапорів. Зі шведського боку загинули 10 драбантів, які билися поперед усіх інших, а також 120 вершників та драгунів, які загинули в битві біля Городнього. 12 лютого Його Величність попрямував до міста Мурафи, а після цього, 13 лютого, до міста Коломака. Останнє місто на цій стороні на кордоні з Татарією. Звідти надіслали генерал-майора Крузе з 5 полками до міста Галентая (Гладківка?), яке він захопив і спалив. Через те, що вже не залишилося жодної надії на те, щоб змусити ворога взяти участь у битві, тому що росіяни втекли вглиб своєї країни, а також через потепління й розлив рік, Його Величність прийняв рішення повернутися назад в Україну. Без особливих складнощів він разом із військовими перетнув річки Мерлу й Ворсклу та прибув до Опішні (1) 8 лютого. Всі міста на відстані 7 миль від кордону з росіянами були спалені. У той час, коли Його Величність був на території Росії, фельдмаршал Шереметев спробував атакувати шведський табір, але не зміг нічого заповідати, окрім нападу в Козіївці, де полковник Альбеділл перебував із полком німецьких драгунів і капітан Дідрон із 80 вершниками. Останні захищалися до кінця, не дозволяючи захопити табір, який їм до цього надали. Під час цих нападів росіяни втратили велику кількість військових. Драгуни попрямували до Лусенки (йдеться, очевидно, про Лучки – М.Т.), яка знаходилася на відстані полумилі звідти. Залишили полковника, якого потім захопили в полон. Генерал-майор Спарре, який перебував у Лусенці з 6 полками, надіслав потужне підкріплення з драгунів, але ворог вже встигнув втекти й вивезти на санях своїх померлих. Найбільш успішний напад Шереметєва був на генерал-майора Крузе, який із 4 полками на конях виїхав з Лачовиці (?), щоб перейти через Псел. Але він був змушений залишити його в спокої, після того, як атаки росіян двічі успішно відбили. З березня Його Величність прибув до Будищ, розташувачи всю шведську армію між річками Псел і Ворскла, а також у Полтаві, де перебували 5000 росіян. Шведські табори розтягнулися від Лусенки до Старих Санжар, на відстані 11 миль. І схоже на те, що Його Величність зимуватиме там до зеленої трави. 19 цього місяця прибув посланець від запорожців, який підтвердив вірність гетьману Мазепі, а також попросив захисту короля. Вони спочатку захопили частину росіян із 60 вершниками на конях. 17 цього місяця біля міста Зарозинка (Царичанка – М.Т.) напали на 3 полки драгунів, на початку бою бригадир Кемпбел одразу ж із 400 вершниками втік, решту з 2 полковниками вбили або захопили в полон. 27 цього місяця прибув гетьман запорозьких козаків Гордієнко з великою кількістю козаків. Він привіз із собою 115 російських полонених, яких передав як подарунок Його Величності. Вчора він поїхав, після того, як отримав гарантію Його Величності про захист і підтримку проти спільного ворога. Його¹⁴ військо вже виросло до 15000 козаків, і він сподівається, що незабаром воно збільшиться до 40000 козаків. Після чого він має намір прямувати на Росію. Здавалося, що він був переконаний, що до нього приєднаються й татари разом із донськими козаками, які щойно обрали нового ватажка Некрасова. У нас тут було не вдалося провіанту, але запорожці підтримали нас і зараз у нас великі запаси вина, спецій та інших речей, які привезли з Туреччини.

¹⁴ Мається на увазі Карл XII.

«Звичайні Стокгольмські поштові новини»,
№ 44 від 3 листопада 1708 р.

Новини з Литви від 10 жовтня 1708 р.

Від самого шведського короля, який перебуває на російському кордоні, новин немає, але надійшли новини з Могильова від 29 вересня. Здається, що Його Величність змінив план походу на Москву й вирішив замість цього прямувати разом зі своєю армією до України. За останніми даними вони перебувають у міста Отекі (Отоки?). Місцеві жителі спочатку чинили спротив, але потім прийшли до військових із їжею і запропонували відкупитися. Шведська армія забрала 100 возів із провіантом, які підготували для армії царя. Його Величність заплатив за них. Тому що велику кількість різної їжі з найближчих поселень принесли шведській армії. У цій місцевості всі в достатку. Козаки з міста Стародуб, (*нечитабельна назва*) і Ніжин намагалися спочатку зупинити надання провіанту шведській армії, але кілька разів їм дали відсіч. Після чого вони надіслали прохання до Його Величності про захист. Після того, як вони отримали Його гарантії, вони всі перейшли на сторону шведської армії.

Новини з Пруссії від 14 жовтня 1708 р.

Надійшов лист із генерального штабу шведського короля Карла XII, який розташований на іншому боці Дніпра. Повідомляється, що похід Україною продовжується. Козаки постачають шведській армії провіант у великій кількості. Вони запропонували у кількості 40000 чоловіків перейти на бік шведського короля, як тільки вони переконалися б у тому, що отримали його гарантії безпеки й захисту, для захисту їхньої свободи.

Траттнер Марина – магістр європейського ділового права, журналіст, перекладач, автор блогу «Наша історія МТ» (Björkstigen 3, 24732 Södra Sandby, Sverige).

Trattner Marina – master of European business law, journalist, translator, author of the blog «Наша історія МТ». (Björkstigen 3, 24732 Södra Sandby, Sverige).

E-mail: marina.trattner1@gmail.com

**NEWS ABOUT THE SWEDISH-UKRAINIAN UNION
OF THE 1708–1709**

The prepared publication of the General Staff report of army of Karl XII on March 31, 1709, tells about the list of military operations of the Swedish-Ukrainian army for four months. This is a valuable source about the stay of Carolinians in Ukraine, the course of offensive and defensive operations, and the participation of a large number of Mazepa's Cossacks in the war for freedom of their homeland. The document is an important testimony to the alliance of Ukrainians and Swedes in the struggle against aggressive Moscow, which at that time was practically waging aggressive wars every year to increase its territory.

Key words: union, Charles XII, hetman, Hadiach, attack.

Дата подання: 1 листопада 2023 р.

Дата затвердження до друку: 15 грудня 2023 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Траттнер, М.. Новини про шведсько-український союз 1708–1709-х рр. *Сіверянський літопис*. 2023. № 6. С. 86–89. DOI: 10.58407/litopis.230610.

Цитування за стандартом APA

Trattner, M. (2023). Novyny pro shvedsko-ukrainskyi soiuz 1708–1709-h rokiv [News about the Swedish-Ukrainian Union of the 1708–1709]. *Siverianskyilipotys – Siverianchronicle*, 6, P. 86–89. DOI: 10.58407/litopis.230610.

